

Приказ

Сашо ЦВЕТКОВСКИ,
ЖИВОПИСОТ ОД XIX ВЕК ВО СТРУГА И СТРУШКО, Скопје 2020
Издавач: Каламус, едиција Културно наследство
(вкупно 628 страници: 340 страници текст и 280 страници илустрации во боја)
ISBN 978-680-4646-34-1
COBISS.MK-ID 52484869

Монографијата *Живописот од XIX век во Струга и Струшко* е заснована на научните резултати од повеќегодишните истражувањата на уметноста од XIX век во Струшко, со кои авторот има опфатено триесетина цркви по долината на реката Дрим, Струга, во делот на крајбрежјето на езерото, Долни и Горни Дримкол, како и пределите на струшката Малесија. Авторот открива и проучува обемен и досега малку познат материјал во доменот на фрескоживописот, иконописот, резбата, графичката и применетата уметност.

Истражувањата на д-р Цветковски открија дека пределите околу Струга се вистинска ризница на уметноста од XIX век и, веројатно, една од најзначајните целини во уметноста од времето на Преродбата. За ова сведочат многубројните цркви со складна архитектура, резбаните иконостаси, мноштвото икони сликани од зографи дојдени од Колакија (Солунско), Самарина и Хјонијадес (Северен Епир), од Битола и од потпелистерските села Магарево и Трново, но и зографот монах Антониј Јованов(ич) од Битолско, како и најпозна-

тите дебарско-мијачки зографи: Дичо Зограф, Аврам Дичов, Јосиф и Јаков Радеви, браќата Макариеви од Галичник, Никола Крстев, Крсте Николов, Серафим од Тресонче, Христо Манов, Евтим Христо Манович, Евтим Спасов, браќата Андонови од Гари. Авторот го следи развојот на црковната уметност низ еден одреден хронолошки период и ги опсервира падовите и подемите на уметничкото творење условени од актуелните историски околности, кои ретко некаде имале такво пресудно влијание врз уметноста какво што се забележува на просторите на некогашната дијецеза на Охридската архиепископија од крајот на XVIII до средина на XIX век.

Своите истражувања на уметноста и уметничките текови во Струшко авторот ги поставува на поширока основа и повеќето од тематските особености на живописот ги анализира и ги проучува компаративно со вклучување и посочување бројни иконографски и програмски аналогии. Ваквиот сериозен пристап, ерудицијата и познавањето на изворниот материјал и црковните споменици во Преспа, во Пелагонија, во Албанија (Северен Епир) и во Грција (Солунско и Света Гора Атонска) значително придонесува за целосноста на сознанијата и интерпретацијата на одредени суштински појави, и за тоа тие правилно да се согледаат во контекстот на сложената и динамична слика на уметничките текови и појави во пределите на Западна Македонија и на Балканот во XIX век. Впечатливо е големо познавање на црковната уметност и на спомениците од поширокиот круг на Западна Македонија кои авторот теренски ги проучува повеќе од една деценија.

Содржината на оваа обемна монографија е изложена низ три поглавја, две посветени на иконописот и фрескоживописот и едно поглавје посветено на црковно-историските околности во Струшко, а следуваат поглавјата со завршни разгледувања, библиографија и пошироко резиме на англиски јазик, илустрации и цртежи.

Следејќи ја установената методологија и поделба на материјалот во структурата на вакви монографски изданија, посебно оние што опфаќаат поголем временски период, авторот првото, воведно, поглавје го посветува на *Црковно-историските околности во Струшко во XIX век* (стр. 10-32). Во него тој продлабочено и студиозно, врз основа на историските извори, пописните дефтери, записите во протоколите на Кондиката на црквата Св. Ѓорѓи во Струга, Летописните белешки на Никола Поп-Стефанија, записите на учените истражувачи и патописци, ктиторските натписи во црквите и многубројните записи на иконите ја гради и вообликува сликата за Струга и Струшко во текот

на XIX. Посебно Струга и нејзината трансформација и развој од мала ориентална касаба во почетокот на XIX век до градска средина, занаетчиски и трговски центар кон средината и втората половина на векот. Хронолошки ги следи историските настани од почетокот на векот исполнети со постојани воени дејства во Струшко меѓу одметнатите династии од централната власт и самостојни владетели, Али-паша Јанински и Џењадин-бег, од една страна, и дебарските аги и бегови, од друга страна, кои биле поданици на скадарските паши од родот на Бушатлиите. Сферата и линијата на разграничувањето помеѓу овие две спротивставени страни поминувала низ Струшко. Во текот на триесетина години, од крајот на XVIII и првите децении на XIX век, во Струшко се случиле неколку големи воени судири, при што страдале и цркви во повеќе села. Имајќи ги предвид овие состојби, авторот правилно заклучува дека тие силно влијаеле и на уметничката активност која е многу скромна и незначителна во однос на времето од средината и втората половина на векот.

Смирувањето на состојбата со воспоставување на власта на султанот настапува мирен период кој позитивно и благотворно се одразува во повеќе сфери на живеењето во Струшко. Авторот посветува посебно внимание на економските и на социјалните движења, како и на црковните прилики кои се драматични по укинувањето на Охридската архиепископија во 1767 г. Струга и Струшко, кои биле дел од најтесната дијецеза на Охридската архиепископија, се под силно влијание и притисок на фанариотите и патријаршијата од Цариград кои го наметнуваат грчкиот јазик и хеленската култура во образованието и учењето исклучиво на грчки јазик. Во уметноста влијанијата се видливи во испишувањето на сигнатурите и натписите на иконите и фреските. Ова состојба се следи сè до триесеттите години на векот кога настануваат промени условени од реформите во турската држава. Стекнувајќи се со поголеми права и црковни слободи, православниот милет во Империјата добива право непречено да гради нови цркви и да ги обновува старите цркви и манастири. Ова доведува до голем подем на црковното градителство и подигање на многу нови цркви во кои требало да се постават иконостаси и да се насликаат икони и фрески. Полека и отпорот кон Патријаршијата расне, а со тоа се засилуваат и заложбите во борбата за возобновување на Охридската архиепископија и црковно-словенскиот јазик. Овие процеси се силни во Струга и Струшко, што и самиот автор ги истакнува и им посветува потребно внимание со нагласување на поширокиот општествен и историски контекст во однос на започнатите процеси на Преродбата, која

во делото и заложбите на браќата Миладиновци добива најистакнати предводници. Од интерес на авторот се и културните движења во Струшко и црковните прилики во кои доминираат затегнатите односи со патријаршиските владици од Охрид и посебно борбата на првенците од Струга со владиката Мелетиј. Должно внимание посветува и на првиот егзархиски владика Натанаил и неговиот однос кон паствата во Струшко.

Поглавјето *Иконописот во Струшко во XIX век* (стр. 33-158) со илустративен дел (стр. 159-360) содржи повеќе потпоглавја преку кои се следат хронолошките етапи низ кои се остварува импозантната продукција со над 450 икони во 26 цркви од крајниот југозападен дел на брегот на езерото и селото Радожда до крајните северни делови на Дримкол и Малесија. Како своевиден вовед во истражувањата авторот ги издвојува неколкуте точно датирани икони од крајот на XVIII век, како траги и сведоштво за малобројните уметнички активности во претходниот период. Неповолните околности за уметничкото творење ги одбележуваат првите децении на XIX век, што се одразува и во намалениот обем на зографските дела. Меѓу делата создадени во почетните години на векот се издвојуваат оние на зографот Дојчин од Росоки, кој настапува со својот ученик Јован од Струга. Тој го слика иконостасот во црквата во Враништа, а негови дела авторот открива и во црквите во Долна Белица, Збажди, Морич, Вевчани. Неговиот сликарски израз е конзервативен, рустичен, со груб и нерафиниран цртеж, но колоритот е звучен, боите се свежи и јаки. Според остварениот сликарски опус, како водечки зограф од овој период се издвојува монахот Антониј Јованов од Битолско. Негови потпишани дела следиме речиси три децении од 1817 до 1840 г. Основниот ансамбл со над дваесет икони на овој зограф е иконостасот во црквата Св. Атанасиј во Октиси, а негови икони авторот идентификува и во црквите во Лабуништа, Збажди и црквата Св. Антониј во селото Глобочица од 1840 г. Како значајни дела во иконописот од почетокот на векот авторот ги извојува сликаниот Ерусалим од 1814 г., иконите на Михаил Анагност од Самарина во црквата Св. Мартиниј во Јабланица и на синот Димитар од црквата во Горна Белица. Авторот го завршува поглавјето со презентирање на една мала целина на празнични икони од црквата Св. Власиј во Ложани.

Следната етапа во согледувањето и проучувањето на иконописот во Струшко авторот ја претставува со делата на зографот Михаил сликани помеѓу 1836 и 1838 г. за црквите во Подгорци, Лабуништа, Боровец и црквата Св. Климент под Горна Белица. Непосредни аналогии на овие икони авторот посочува со неколкуте икони од

иконостасот во црквата Св. Никола Болнички во Охрид (1834 г.) меѓу кои и иконата на Распетието Христово потпишана од раката на Михаил и со фрескоживописот во истата црква. Авторот пошироко го согледува опусот на зографот Михаил и наведува многу важни, непосредни аналогии и со живописот на манастирот Тронеша во Србија каде што како зографи се потпишале Михаило Константинович од Битола и Никола Јанкович од Охрид.

Поволните историски околности и времето пред средината на XIX век 1840 – 1850 г. доведуваат до подем и ширење на уметничките активности кои се во знак на иконописот на зографите дојдени од Колакија, Солунско, потоа дела на анонимни зографи и зографи од Магарево. Секако, најинтересни се иконите на зографите од Колакија, сликани од Димитар и Маргарит Лампу, како и синовите на Маргарит, Анастас (Танас) и Ставракиј Лампу за црквите на Богородица во Јабланица и Модрич, како и за црквата Св. Атанасиј во Модрич. Овие зографи припадници на родот Лампу, според авторот, се меѓу поинтересните појави во уметноста во Струшко во средината на векот и говорат за големата мобилност и пробив на зографски тајфи од подалечни места и предели од нивните домицилни. Од овој период авторот ги издвојува и икони од црквата Св. Ѓорѓи во Луково и, секако, најмонументалната и најзагадочната иконописна целина, иконите од црквата Св. Ѓорѓи во Струга.

Иконописот од средината и втората половина на XIX век е во знак на домашните Дебарско-мијачки зографи кои доминираат со нивните дела се до крајот на векот. Најзначаен е опусот на Дичо Зограф, Аврам Дичов, Јосиф и Јаков Радеви, Никола Крстев, Крсте Николов, Серафим Зограф кој авторот студиозно и целосно го проучува со наведување и дескрипција на секоја икона.

Поглавјето посветено на *Фрескоживописот во Струга и Струшко во XIX век* (стр. 362-523) и илустративниот дел (стр. 534-627), исто така е поделено на засебни подпоглавја кои ги отсликуваат оделните етапи и текови на уметничкото создавање во Струшко. Идентично на поглавјето со иконописот, авторот и сега го отпочнува со претставување на фрескоживописот од апсидалниот дел на пештерната црква во манастирот Калишта дело на зографите Јован и Ангеле. Фрески со висок квалитет на ликовна изведба сликани во најдобрите традиции на корчанските работилници во рамките на Охридско-москополскиот ликовен круг од втората половина на XVIII век. Авторот се задржува и на неколкуте преостанати претстави на архиерејски фигури од најстариот

фрескоживопис на Дојчин од Росоки во црквата Св. Никола во Враништа насликани во 1804 г., пред оштетувањето на црквата во воените судири во Струшко од 1805 г. Авторот истакнува дека неговиот стил на сликање фрески малку се разликува од стилот на неговите икони.

Фрескоживописот пред средината на XIX век авторот го следи низ ангажманот на една анонимна работилница која слика во црквата Св. Атанасиј во Вишни, Св. Никола во Подгорци и Св. Илија во Глобочица. Нивниот ликовен и стилски израз е единствен и лесно препознатлив, а го карактеризираат ликовите со големи бадемести очи, тралезни глави и високо чело со извиени веѓи. Овие зографи ги сликаат и иконите во црквите во Вишни и Глобочица, а авторот го следи нивниот опус и во цркви во Ресенско, Преспа, дури до Мариово и црквата Св. Никола во Манастир.

Фрескоживописот од втората половина на XIX век целосно е во знак на домашните зографи припадници на Дебарско-мијачката школа. Авторот целосно го проучува фрескоживописот на браќата Макариеви од Галичник во црквата Св. Ѓорѓи во Струга, извонредна целина, целосно сочувана со богата тематика и иконографија по која ова црква се издвојува во уметноста на XIX во Македонија. Како посебна целина авторот го издвојува опусот на Аврам Дичов создаван во годините помеѓу 1868 и 1879 г. Значајно е да се одбележи дека авторот го открива најраното потпишано дело на овој зограф во црквата Св. Никола во Враништа од 1868 г., што значително ја измени сликата и досегашните сознанија за самостојниот настап на Аврам и промените внатре во работилницата на Дичо Зограф, кои, очигледно, настануваат значително порано, уште за времена неговиот живот. Авторот монографски ги обработува црквите Св. Никола во селото Присовјани која Аврам ја слика во 1874 г., црквата Успение на Богородица во селото Дрслајца 1875 г., повторниот ангажман на Аврам во Враништа во 1879 г., како и завршувањето на фрескоживописот во црквата Св. Никола во Вевчани во 1879 г., претходно започнат од зографот Никола Крстев од Лазарополе. Авторот го истакнува и посебниот однос кој Аврам го имал со митрополитот Натанаил бидејќи сите овие цркви се насликани токму за време на неговото архијерејство во Охрид.

Посебно значајно поглавје во книгата е посветено на проучувањето на фрескоживописот од крајот на XIX век, каде што се следи дејноста на

зографите Јосиф и Јаков Радеви од Лазарополе во црквата Св. Никола во Радожда, фрескоживописот на браќата Андонови од Гари во црквата Св. Власиј во Ложани, како и презентирање на неколкуте сочувани архијерејски претстави од апсидата на црквата на Богородица во селото Дренук. Голем пробив во проучувањето на фрескоживописот од овој период е воспоставување нова и попрецизна хронологија во настанувањето на фреските во двете цркви, Св. Петка во Горна Белица и Св. Богородица, во Долна Белица кои се вистински блиски една на друга во сите сегменти од архитектурата, иконостасите, иконите и фреските.

Во поглавјето Завршни разгледувања, авторот ги издвојува најважните тематски, иконографски, стилски особености на живописот во Струшко, со издвојување и потенцирање на личните удели што ги дале над дваесетина зографи и зографски тајфи низ времето на XIX век.

Накрај, сметаме дека е пригодно приказот на оваа значајна монографија да го завршиме со извадок од рецензијата на акад. Цветан Грозданов, во чиј спомен авторот ја посветува ова книга.

„Монографијата претставува капитално дело посветено на уметноста во спомениците на Струга и Струшко и претставува прво сеопфатно и студиозно проучување на уметноста во овој толку значаен регион, во кој ќе се пројави во целата своја величина Дебарската уметничка школа.

Првпат на едно место се опфатени сите сакрални објекти во Струшко од брегот на Охридското Езеро, Дримкол и Малесија сè до Дебар, а меѓу уметниците, зографи, опфатен е комплетниот опус на Дичо Зограф, Аврам Дичов, браќата Јосиф и Јаков Радеви, браќата Макариеви, Крсто Николов, Никола Крстев, чијшто опус има фундаментален карактер за уметноста на македонскиот народ од XIX век.

Објавувањето на оваа монографија, плод на повеќегодишни теренски проучувања, ќе внесе нова светлина во познавањето на културната историја на балканскиот простор и посебно во осветлување на Дебарската уметничка школа, на улогата на граѓанската класа и еснафските слоеви, на црковно-училишните општини, како донатори и приложници (критори). Со тоа ќе стане познат процесот на настанувањето на ликовните слоеви, богословската култура, негувањето на словенската писменост и настојувањето за нови пробиви на ликовната култура и стилот на македонската Преродба“.

Дарко Николовски